
DE MOEILIJKE VAKATURE

en

DE GESLOTEN ARCHIEVEN

In een aantal nederlandse persorganen (o.m.: N.R.C., Algemeen Handelsblad, Het Parool, Vrij Nederland en Intermediair) en in drie engelse bladen (Times, Times Literary Supplement, Manchester Guardian) verscheen onlangs een oproep voor sollicitanten naar de nieuwe leerstoel voor kontemporaine geschiedenis aan de R.U. Groningen.

De advertentie bleef niet onopgemerkt: er zijn al meer gegadigden dan de - uit hoogleraren, stafleden en studenten bestaande - benoemingskommissie had verwacht en Laurens ten Cate, een van de drie hoofdredacteuren van de Leeuwarder Courant, wijdde er in zijn rubriek 'dagelijks' zelfs twee hele kolommen aan ("Moeilijke vacature aan R.U. Groningen" 20/5/1970). Ten Cate gaat daarbij vrij uitvoerig in op de problemen die de beoefenaars van de eigentijdse geschiedenis ondervinden bij het onderzoeken van de bronnen: de archieven zitten maar al te vaak op slot !

Het artikel is interessant genoeg om in z'n geheel over te nemen. We laten het volgen door enkele kanttekeningen van personen die met de gememoreerde problematiek wel eens te maken hebben. (Laurens ten Cate schreef in Groniek 7/8 reeds over zijn opvattingen over geschiedenis en journalistiek).

Laurens ten Cate

De Groningse universiteit zoekt een gewoon hoogleraar in de contemporaine geschiedenis. Het is een nieuwe leerstoel. De advertentie zegt: 'de voorkeur gaat uit naar een geleerde, competent op het gebied van de geschiedenis van de wereld sinds de tweede wereldoorlog en bereid de wordende geschiedenis te blijven volgen'. Het is een schitterend idee, geboren uit een andere opvatting van wat eigenlijk geschiedenis is. Wat nu gebeurt wordt meteen historie. Wie weet hoeveel ellende het oplevert de wat oudere geschiedenis met vrucht te beoefenen, die moet wel bijna meteen voelen voor de gedachte, dat het verstandig is het gebeuren te registreren terwijl het gebeurt. Maar pas op, want de man die op deze stoel mag zitten komt voor onoplosbare problemen. Voorlopig is hij eenzaam en ook nog helemaal alleen. Dat is geen eenvoudige opgave.

Eén van de hulpwetenschappen van de historische geschiedenis, om dat moeilijke vak nu maar even zo te noemen, is het bronnenonderzoek. De problemen daarbij zijn groot en ingewikkeld. Het gaat voornamelijk om de vraag of de aangetroffen bronnen voldoende en betrouwbaar zijn. Zijn ze wel betrouwbaar, maar niet voldoende, dan is het gevaar groot, dat er allerlei theorieën worden ontwikkeld, die eigenlijk alleen maar gokjes voorstellen.

Bij de eigentijdse geschiedenis is er een ander bronnen-vraagstuk. In veel te veel gevallen zijn er wel voldoende en betrouwbare bronnen, maar ze zitten potdicht. Dat is een gevolg van machtsuitoefening.

De potentaten die regeren, zitten op hun zachte kussens van geheimen. Dat willen ze zo houden. Dit leidt tot ergerlijke onvolledigheid in de beschrijving van hun gedoe.

Recente getuigen van deze moeilijkheden zijn alle historie-schrijvers van de Tweede Wereldoorlog: De Jong, Sijes, Van der Leeuw en hun genoten. Ze weten veel, maar lang niet alles. Zo kunnen veronderstellingen over de patronen, waarin het huidige gebeuren is vastgelegd, niet worden getoetst en in feite betekent dit, dat de machtsuitoefening niet kan worden bekritiseerd.

Als we ons eerst eens beperken tot de vaderlandse geschiedenis van de afgelopen 20 jaar, dan wordt het meteen duidelijk. Allerlei belangrijke gebeurtenissen zijn nog steeds niet goed te beoordelen, omdat de archieven niet toegankelijk zijn. We weten niet met zekerheid wat zich rondom de monarchie heeft afgespeeld in verband met de gratie-verlening aan Duitse oorlogsmisdadigers. We weten niet met zekerheid wat er is gebeurd rondom de Soestdijkse gezondbidster. We weten niet welke afspraken Nederland binnen de NAVO heeft aangegaan. Er is te weinig bekend over de kabinetsformaties. Er is niets met zekerheid te zeggen over de Amerikaanse economische invloed in Nederland en over de betekenis daarvan voor de besluitvorming binnen de regering. We weten weinig of niets van de werkelijke machtsverhoudingen in het land. De "burgerlijke stand" van het Nederlandse bedrijfsleven is niet goed na te gaan: pa hier, zoon daar, zwager ginds, oom elders, tante in Zwitserland met het geld.

Er zijn ook maar weinig instrumenten te bedenken om al die dingen aan de weet te komen als de archieven inderdaad gesloten blijven. Vraaggesprekken zou iets kunnen zijn en verder nauwkeurige analyse van openbaar gedane uitspraken, maar iedereen kan meteen vaststellen, dat dit alleen kan gebeuren door een zeer uitgebreid en deskundig instituut. Voor een jonge hoogleraar een aardige taak, maar tegelijkertijd een onmogelijke opdracht.

De zaak zit stevig op slot. Soms levert dat hele rare gevolgen op. Neem bijvoorbeeld eens een oud-minister, die zijn gedenkschriften wil opschrijven. Hij moet nog iets nazoeken, omdat hij helaas niet de hele inboedel heeft meegenomen, toen hij werd afgedankt. Hij wil iets weten over de stukken voor de ministerraad uit die periode, toen hij zelf minister was. Dat gaat zomaar niet. De nu regerende minister-president heeft de volle bevoegdheid zo'n verzoek te weigeren.

Van ministers is trouwens helemaal onbekend wat zij allemaal meenemen. Drees heeft een soort stenografisch dagboek over zijn lange ambtstijd. Is dat zijn eigendom of dat van het volk? Beel heeft de wereld papieren in huis. Van wie zijn die eigenlijk? Afschriften van brieven, persoonlijke kattedelletjes, aantekeningen op conferenties gemaakt, randglossen bij wetsontwerpen, al zulke dingen horen tot het materiaal waaruit de eigentijdse geschied-beoefening moet kunnen putten.

Vergeet het maar, want die dingen zijn voor een groot deel niet meer te achterhalen. Het zijn, zeggen ze in Engeland, de 'private papers', de particuliere papierwinkel van prominente personen. De Groningse hoogleraar blijft daar koud van of het moet een mannetjesputter zijn.

Voor het buitenland is het nog veel moeilijker. Niet alleen omdat daar zoveel van is, maar omdat er zoveel tegenstrijdigheden zijn in de toelichting op de grote politieke gebeurtenissen.

Hier is een typerend voorbeeld van hoe het toegaat. Op een bepaald moment zeggen de Israëliërs, dat er Russische piloten aan het werk zijn in Egypte. Bovendien zijn er berichten, dat Egypte Russische raketten krijgt en die opstelt bij het Suez-kanaal.

Vraag nummer één: is het waar? Vraag nummer twee: waarom doen de Russen dat, want het is gevaarlijk. Op de eerste vraag antwoorden de grote kranten: vermoedelijk is het waar. Op de tweede vraag schrijft een gezaghebbend commentator in een belangrijke Amerikaanse krant: 'Russische diplomaten geven te verstaan, dat de Sowjet-Unie door deze manoeuvre probeert de aandacht van Amerika af te leiden van Zuid-Oost-Azië. Amerikaanse bronnen op het ministerie van buitenlandse zaken bevestigen die opvatting'.

Dit lijkt wel aardig, maar in feite is het natuurlijk te gek om los te lopen. Want als de Russen proberen de aandacht af te leiden, dan moeten zij niet zeggen, dat zij proberen de aandacht af te leiden, omdat het dan niet meer lukt. Dus is het mogelijk, dat zij zeggen te proberen de aandacht af te leiden en daarbij liegen, zodat zij toch de aandacht afleiden, maar dan van de kwestie Midden-Oosten. De halve diplomatie hangt aan elkaar van zulke trucs en de arme kranteschrijvers, die getrouwelijk informeren naar wat de zin is van dit of van dat weten al van te voren, dat zij worden gebruikt in duistere spelletjes. Wat moet een aardige, wetenschappelijke, nauwkeurige hoogleraar met die wirwar?

Een kras voorbeeld: we weten nu nog nooit met zekerheid, wat er precies is gebeurd bij de grote internationale conferenties tegen het eind van de oorlog, die Europa zijn tegenwoordige gezicht gaven. We weten ook nog nooit met zekerheid op grond van welke echte feiten de vorige president van de Verenigde Staten in augustus 1964 zijn mandaat geforceerd heeft in Zuid-Oost-Azië alles te doen, wat goed is voor de veiligheid van dat gebied en van Amerika (de Golf van Tonkin-affaire).

Dit zijn natuurlijk geen argumenten tegen de leerstoel in de eigentijdse geschiedenis, eerder omgekeerd. Het is alleen een poging ongeveer aan te geven welke ontzagwekkende problemen zo'n professor krijgt op te lossen. Hij kan dat niet alleen. Daarom is het te hopen, dat hij vorstelijk op weg geholpen wordt.

De regering kan dat doen. Zij moet het niet doen met geld alleen, dat is te weinig. De enige echte hulp zou zijn een dratische herziening van al die wettelijke bepalingen, die het jongste verleden vervormen tot een gesloten boek.

Er is geen reden tot gerustheid op dit gebied en wel vooral, omdat uit de ontsluiting van alle archieven zou blijken hoe gebrekkig de besluitvorming in belangrijke gevallen is geweest. Het staatsgeheim beschermt de zwakke staatsman. Daarom wordt het met zoveel kracht verdedigd.

Laat ons hopen, dat Groningen een geweldenaar van een hoogleraar krijgt, die de moed heeft en het uithoudingsvermogen op te boksen tegen de Haagse hoeders van Nederlands vreselijke geheimen.

A. G. van Deelen :

In de zomer van 1969 kwam bij ondergetekende de gedachte op een studie te wijden aan de geschiedenis der stad Groningen rond de jaren 1940-1945. Via Prof.Dr. P.J. Bouman kwam er een contact tot stand met de heer A.J. van der Leeuw, wetenschappelijk medewerker van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam. In antwoord op een brief van 12 juni schreef hij terug (16 juni) dat mijn project hem "als oud-Groninger natuurlijk sterk interesseert. Graag zal ik het eens met U bespreken. Zoals U waarschijnlijk reeds beseft, plegen dergelijke onderzoeken bijzonder tijdrovend te worden, zodra men zich tot de bronnen wendt. Aan de andere kant zijn de officiële bronnen vaak teleurstellend, omdat er zo weinig in staat met name van overwegingen en standpunten, die in een meer normale tijd wel op papier gebracht worden.

Op 25 juni ontving van der Leeuw mij gastvrij in het Rijksinstituut. We spraken toen af dat ik, ook al om in aanmerking te komen voor een ZWO-beurs, een onderzoeksschema op papier zetten en dat hem t.z.t. toesturen zou. Zulks geschiedde op 31 juli. In een begeleidend schrijven werd gevraagd om een nieuw onderhoud op 11 augustus. En nu gebeurde er iets vreemds: er gebeurde namelijk helemaal niets. Om elk misverstand uit te sluiten belde ik enkele weken later het Rijksinstituut op. De heer van der Leeuw was er niet, maar zou "morgen" weer op het instituut zijn. Hij was dus niet (aanvankelijke veronderstelling) op vakantie. Een 'pro memorie'-briefje d.d. 9 september en een tweede schriftelijk geheugenteuntje op 20 oktober hadden even goed niet geschreven kunnen zijn: het Rijksinstituut in het algemeen en de heer van der Leeuw in het bijzonder zwegen in alle talen. Waarom? "In veel te veel gevallen zijn er wel voldoende en betrouwbare bronnen, maar ze zitten potdicht" schrijft ten Cate.

Inmiddels was ik in Amsterdam ook bij Dr. M(aarten) C. Brands op bezoek geweest en had met hem het project doorgepraat. Ook aan hem stuurde ik het onderzoeksschema. Hij besprak het ontwerp op 21 augustus met wijlen Prof. Presser. Presser kon weinig meer vertellen dan in zijn 'Ondergang' te vinden is over Groningen. Zowel hij als Brands waren van mening dat ik er het beste aan deed op korte termijn eens met ... de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Prof. L. de Jong te gaan praten. ZWO zou immers ongetwijfeld diens oordeel vragen. Aangezien echter dit Rijksinstituut taal noch teken van zich liet horen, gaf ondergetekende er de voorkeur aan het initiatief van het RvO te laten uitgaan. Tot het moment waarop deze regels worden geschreven (eind mei 1970) is dat initiatief achterwege gebleven. Geen brief, geen regel, geen letter, niets. Stilte. En ritselende vermoedens achter het behang.

De lezer zal zo langzamerhand wel erg benieuwd zijn geworden naar het al genoemde onderzoeksschema. Het volgt hieronder, integraal. Men oordele zelf of er, en zo ja welke, grenzen zijn overschreden die een boven omschreven (uitblijven van) reactie rechtvaardigen.

Onderwerp: De geschiedenis der stad Groningen rond de jaren 1940-1945.

Duur van het onderzoek: vijf jaar.

Inleiding. De situatie op politiek, sociaal-economisch en cultureel gebied van Groningen in het decennium vóór 1940. In hoeverre was Groningen betrokken op het "Duitse achterland", vooral in economisch opzicht, maar ook op andere terreinen. In hoeverre bepaalde deze betrokkenheid de reacties der Groninger bevolking op de politieke ontwikkeling in Duitsland vóór 1940. Onderverdeling van de bevolkingsgroepen naar geloof, politieke overtuiging, sociaal-economische situatie, e.d.

Bronnen : lokale dagbladen en tijdschriften, archiefmateriaal der diverse groeperingen en instituties.

De eigenlijke geschiedenis der bezetting, beleefd in de stad Groningen. Enerzijds een zo volledig mogelijke bestudering van de loop der gebeurtenissen. De veranderingen per 10 mei 1940 in talrijke sectoren van het maatschappelijk leven. Formele en informele organisatiestructuren, mede- en tegenwerking, collaboratie en verzet.

Bronnen: legale en illegale perspublicaties, pamfletten, brochures, e.d. Verder dagboeken, brieven. 'officiële' correspondentie.

Anderzijds een aantal speciaal te behandelen afzonderlijke onderwerpen, zoals:

- de geschiedenis der Groningse Joodse gemeente van meer dan 3.000 zielen, inclusief de voor-oorlogse periode.
- de organisatiestructuur en werkwijze van het lokale politie-apparaat.
- de geschiedenis der Groninger Universitaire gemeenschap.
- de geschiedenis der Groninger verzetsgroepen.

Bronnen: ooggetuigen en nabestaanden, diverse officiële archieven, illegale (pers)-publicaties.

Kort overzicht van een aantal der te bestuderen specifieke vraagpunten.

In hoeverre onderscheidt de geschiedenis van Groningen gedurende deze periode zich van die van Nederland als geheel, zoals deze o.a. wordt beschreven in Warmbrunn: 'De Nederlanders onder Duitse bezetting' (Amsterdam, 1964). In hoeverre zijn diens conclusies al dan niet juist, en al dan niet voor uitbreiding vatbaar?

Warmbrunn stelt, dat het Nederlandse volk als geheel ten opzichte van het verzet een voorzichtige, aarzelende houding aannam. De 'geest van aanpassing' als kenmerkende reactie zou met name kunnen worden toegeschreven aan het stempel der middenklasse, dat sterk op het Nederlandse volk gedrukt stond, inclusief zijn economische waardenoriëntering en het inherente (klein)burgerlijke waardenpatroon - centraal: de individuele eigendom. Is deze theorie te handhaven, en zo ja, is zij tevens toepasbaar op de Groninger situatie?

Waarom boden bepaalde groeperingen actief verzet en andere niet? Warmbrunn poneert, dat dié organisaties vooraan stonden in het verzet, die op basis van vrijwilligheid geformeerd, onafhankelijk van staatsinvloeden en verdedigers van religieuze of ethische waarden waren - het kerkelijk verzet, studenten, artsen en arbeiders

hadden een eigen groepsethiek die i.c. van doorslaggevende betekenis was. Indien deze hypothese bevestigd kan worden, geldt zij dan ook voor Groningen?

En anderzijds: was het waardensysteem van andere groep(ering)en, die een tegengesteld gedragspatroon hadden - als: radelijke samenwerking met de Duitse autoriteiten, aanpassing (op grond van overmacht) en mogelijk zelfs verraad (de NSB-groep) - afgestemd op de ethiek der overheidsambtenaren (i.e. prioriteit van rust en orde, onderwerping aan het erkend gezag)? In hoeverre kan men deze 'ethiek' toeschrijven aan de formele kenmerken van een bureaucratisch bestuursapparaat - afgebakende competentiesferen, hiërarchische verhoudingen, registratie van dagelijkse arbeid in documenten volgens reglementen? Groepen: overheidsambtenaren, Hoge Raadsjuristen, 'legale' persmensen, directies van spoorwegen en PTT, functionarissen van de RK-staatspartij en andere bestuurders. En alweer: in hoeverre werkt deze problematiek door in de Groningse verhoudingen?

Als er al geen sprake is geweest van een besmetting van het Nederlandse volk door de nazi-ideologie, in hoeverre moet men deze omstandigheid dan op het conto schrijven van de werkzaamheden van de (voor)oorlogse politieke partijen, pers en andere instituten? Of is Warmbrunn's hypothese te bevestigen, dat de instituten gezin en kerk in dit opzicht méér hebben betekend in het proces van vorming der persoonlijkheid en opinie in Nederland dan b.v. de staat en de politieke partijen in andere geïndustrialiseerde west-europese landen?

Na de bevrijding stellen zowel Herzberg als Warmbrunn, waren zowel het antisemitisme als de afkeer van alle vormen van racisme sterker dan vóór de oorlog het geval was geweest, zulks omdat de nazi-ideologie en de vervolging reeds bestaande gedragswijzen en spanningsvelden hadden gepolariseerd. Is deze hypothese te bevestigen, speciaal in de Groningse situatie?

Warmbrunn stelt: iedere collaboratie met het absolute kwaad, heilichamd in beginselen, de politiek en de instellingen van het nationaal-socialisme, ondersteund door de politiemacht van de huidige totalitaire staat, moest wel uitlopen op ernstige aantasting van de goede bedoelingen van alle collaborerende personen of groepen. Als de eerder vermelde hypothese (het waardenpatroon van het Nederlandse volk, vooral dat der middenklasse, bepaalt zijn gedragspatroon in de bezettingstijd) bevestigd wordt, dringt zich een andere vraag op. Geformuleerd als subhypothese luidt deze: hierdoor ontstaan spanningen in de persoonlijkheidsstructuur der individuele leden van bepaalde groepen en externe rolconflicten. Of, met andere woorden, de spanning tussen enerzijds de ethiek der christelijke en humanistische leer, en anderzijds de bereidheid om zó ver te gaan met de aanpassing aan het bezettingsregiem als met morele beginselen in overeenstemming was te brengen.

Is er, als laatste te noemen hypothese, eveneens sprake van een ernstig rolconflict bij de leden der diverse verzetsgroepen na de bevrijding. In hoeverre accepteerde men groepsgewijs de overgang van compromisloze strijd tegen de Duitsers naar de talloze compromissen op politiek en ander terrein vanaf 1945. Waren hun verwachtingen inzake een herboren eenheid van ons volk te hoog gespannen? Dankten genoemde verwachtingen hun ontstaan, zoals de

Froe poneert, aan het betrekkelijke isolement van deze groepen ten opzichte van andere groepen, die reeds jaren vóór het einde van de strijd de wegen en middelen beraamden om hun geschade of verloren positie te herwinnen? Is Nagels veronderstelling juist, dat deze laatste gesteund werden door pressiegroepen, die hun invloed aanwendden in de z.g. 'zuivering', met name in de sector van het bedrijfsleven? Of is deze problematiek niet sociologisch, doch eerder psychologisch bepaald, en moet men zijn aandacht richten op (de Froe's) psychologie van de verzetsstrijder en de verschuiving vaststellen van diens "Ent-Ichung" (Hugenholtz) naar een accentuering van het persoonlijk belang, en dit in sterkere mate dan vóór de oorlog.

Dit complex van vraagpunten en hypothesen steeds betrokken en toegepast op de Groningse situatie, en ingebed in de te schrijven geschiedenis van deze periode.

De te raadplegen bronnen, met name:

- alle op Groningen betrekking hebbende documenten, verzameld op het RvO (als daar zijn: illegale persorganen, de verslagen over de LO/LKP-groepen, telegrammenwisseling SD Groningen/Den Haag, verslagen Duitse Commissaris i.c. niet-commerciële Groninger vereniging, portefeuilles NSB/Groningen, verslagen directeur GAB/Groningen, dagboeken, voor zover op Groningen betrekking hebbend).
- De na-oorlogse verhoren van de politieke recherche-afdeling. Archief: Ministerie van Justitie (via het RvO voor toestemming).
- Het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: de correspondentie van de burgemeester van Groningen met de autoriteiten in Den Haag (via het RvO voor toestemming).
- Het archief van het Ministerie van Defensie, sectie Krijgsgeschiedenis en Ceremonieel van de Generale Staf: de Binnenlandse Strijdkrachten in Groningen (via het RvO voor toestemming).
- De in/externe correspondentie van het college van B&W te Groningen gedurende de oorlogsjaren.
- De 'legale' Groninger (pers)publicaties.
- Het resterend(?) archief van de Joodse gemeente te Groningen.
- Het archief der Rijksuniversiteit en dat van het Groninger studentencorps.
- Het resterend(?) archief der gemeentepolitie.
- Overige al dan niet resterende archieven van al dan niet (semi-) overheidsinstellingen als PTT, GAB, e.d. Voorts mogelijke archieven van particuliere bedrijven en ondernemingen, en van kerkelijke, politieke en dienstverlenende organisaties als ziekenhuizen, e.d.
- Een reeks vraaggesprekken met ex-illegalen, ooggetuigen, nabestaanden, en anderen. Onderzoekstechniek: het vrije en waar mogelijk gebonden interview.
- Bestudering van resterende brieven, dagboeken en andere documenten uit privé-bezit, voor zover niet aanwezig op het RvO.

(A.G. van Deelen studeerde sociologie, was redakteur van het groningse studentenweekblad 'Der Clercke Cronike'. Hij promoveerde vorig jaar bij Prof. P.J. Bouman op Sinds Godard-enige sociologische beschouwingen over het nieuwe franse filmen.)

W. J. F o r m s m a :

Het probleem van de openbaarheid der archieven houdt de archivari-
sen over de gehele wereld al lang bezig.

In 1966 is in Washington een buitengewoon archiefcongres gehouden,
dat als hoofdthema had: Archives for scholarship. Encouraging grea-
ter ease of access. Een enquête van tevoren gehouden bracht aan
het licht, dat er over de openbaarheid van de archieven lang geen
uniformiteit heerste. De termijn waarna stukken openbaar worden
varieerde van 10 tot 50 jaar. In 27 landen was de openbaarheid nog
niet geregeld, in 17 landen was voor de inzage van archivalia in-
dividuele toestemming nodig. Bij de discussies bleek, dat de 50-
jaar-regel voor conservatief werd gehouden. Hij werd dan ook sterk
aangevallen. Het onderzoek van vele internationale kwesties wordt
bemoeilijkt doordat de Britse archieven, voor welke de 50 jaar-
regel geldt, gesloten blijven. In Canada, waar over dit vraagstuk
veel discussie wordt gevoerd, overweegt men - ik spreek nog over de
stand van zaken in 1966 - een termijn van 30 jaar.

De motieven voor de openbaarheid en de beperking daarvan zijn deze:
het publiek heeft recht op volledige inlichtingen, anders ontstaat
er wantrouwen. Anderzijds maken de veiligheid van de staat en de
"privacy" beperkingen nodig. Wanneer openbaarheid wordt gegeven aan
te jonge stukken, loopt men de kans, dat politici voorzichtig worden
in hun schriftelijke uitingen. Nu reeds is de telefoon de "great
robber of history". On Zweden waar de archieven het gemakkelijkst
toegankelijk zijn, schijnt reeds een tendens in die richting te zijn.

Bij het nagaan van bovenstaande motieven kan men zien, dat het bij
de kwestie van de openbaarheid niet alleen gaat om gegevens voor
de historici, maar ook om het recht van de burger op volledige in-
lichtingen. Wil men de archieven ontsluiten uit historische belang-
stelling of speelt hierbij een rol de wens alsnog een bestuurder
aan de schandpaal te nagelen voor een nu als verkeerd gezien beleid?
Is het alleen uit historische overwegingen, dat men wil weten wat
er in de meidagen van 1940 of tijdens de politionele akties is ge-
beurd, of wil men alsnog de officier straffen die vluchtende mili-
tair en of inlanders liet doodschieten? Het omgekeerde is natuurlijk
evenzeer van belang: de mogelijkheid van rehabilitatie.

Ons land behoort tot de conservatieve landen. Bij ons geldt de ter-
mijn van 50 jaar, die zelfs in bepaalde gevallen nog verlengd kan
worden, trouwens ook verkort. Vrij algemeen is nu wel de overtui-
ging onder de archivariissen, dat deze termijn te lang is, maar
voor zover mij bekend is heeft men nog geen serieuze poging gedaan
tot een andere termijn te komen.

Merkwaardigerwijs betreft de discussie over de openbaarheid in ons
land niet zozeer de "staatspapieren" als wel de archiefbescheiden
die tot de bevolkingsboekhouding behoren, de archieven van de socia-
le diensten en soortgelijke stukken die de "privacy" van de gewone
burger raken. Daarvoor geeft zelfs de termijn van 50 jaar bezwaren.

Het wil mij voorkomen, dat men tot een meer gevarieerde regeling
van de openbaarheid moet komen, die het mogelijk maakt de "privacy"

van de gewone burger langer te beschermen dan de ambtelijke van de regeerder. De toekomstige hoogleraar in de contemporaine geschiedenis zal daar ook meer belangstelling voor hebben. In elk geval is het ongewenst de regel van 50 jaar te handhaven om alle gevallen te kunnen dekken.

Hoe lang moeten de archieven die het regeringsbeleid betreffen gesloten blijven? Tien jaar, dus ruim twee regeringsperiodes, lijkt een redelijke termijn, al zullen er uitzonderingen gemaakt moeten worden. Ik kan me voorstellen, dat de bevolking wil weten waar men aan toe is met de NAVO, maar ik kan nog beter begrijpen, dat de regering terughoudend is met openbaarmaking van alle afspraken.

Overigens moet men wel bedenken, dat hoe sneller de archieven openbaar zullen zijn, ze des te minder zullen bevatten. Zo pas noemde ik reeds de telefoon. Maar ook de toekomstige bekendheid met de totstandkoming van belangrijke besluiten door regeringscolleges is afhankelijk van de wijze van notulering. De uitvoerigheid daarvan hangt niet alleen af van de secretaris, maar ook van de vergadering zelf. Hoe vaak vraagt zelfs in doodgewone vergaderingen een spreker niet bepaalde uitlatingen buiten de notulen te houden. De archivaris maakt in zijn terminologie onderscheid tussen notulen=beraadslagingen en resoluties=besluiten, maar een secretaris neemt in zijn "notulen" maar al te vaak alleen de besluiten op. Ik vrees, dat juist de notulen over kwesties, waarover de hoogleraar in de contemporaine geschiedenis nadere inlichtingen wil hebben, zeer kort zullen zijn, wanneer men weet, dat ze spoedig openbaar zullen zijn.

Tenslotte nog iets over de bedrijfsarchieven, waarover Ten Cate ook nog even spreekt. De betekenis van de archieven van de grote concerns is niet alleen evident voor de economische geschiedenis, maar ook voor de politieke geschiedenis. Maar ook hier tot een tijdige en volledige openbaarheid te komen lijkt wel onmogelijk.

(Dr. W.J. Formsma was van 1948 tot 1968 rijksarchivaris in Groningen. In Groniek 10 staat een interview met hem.)

E. H. K o s s m a n n :

De Heer Ten Cate heeft zonder twijfel gelijk: het zal voor de nieuwe docent moeilijk zijn om zijn leeropdracht goed te vervullen en we hopen allen, denk ik, op een geweldenaar, een reus van een man, een geleerde gigant. Persoonlijk hoop ik bovendien dat hij behalve moed, kennis van zijn vak en ervaring in de bokssport, enige beschaving tot zijn talloze kwaliteiten mag rekenen. Wie weet is het aardig als hij in zijn vrije uren op de blokfluit speelt of rondelen schrijft.

Ook heeft de Heer Ten Cate, dunkt me, gelijk met zijn hoofdthese. De studie van het tijdsgebeuren wordt uiteraard zeer bemoeilijkt en op sommige punten onmogelijk gemaakt doordat de archieven

gesloten blijven. Geen rechtgeaard historicus zal een goed woord over hebben voor geheimzinnigdoenerij met documenten. Dat er overigens een zekere terughoudendheid nodig is als het om zeer actuele gebeurtenissen gaat en elke geheimhouding nog niet eo ipso verwerpelijk is, zal hij waarachijnlijk niet ontkennen. Met andere woorden: hoe liberaal en open het beleid ook zijn mag, er zal altijd wel zoveel discretie blijven bestaan dat de onderzoeker er soms ernstig door belemmerd wordt.

Ik vermoed dat historici hier niet minder intensief maar misschien wel minder vaak onder zullen lijden dan journalisten. Zonder twijfel lijken journalisten en historici voor wat sommige wezenlijke elementen van hun werk betreft, veel op elkaar. Het is van beiden de taak om zo precies mogelijk zoveel mogelijk belangrijke feiten weer te geven en te interpreteren. In andere opzichten echter verschillen zij. Ze zullen het niet altijd eens zijn over de definitie van wat belangrijk is. Een krant blijkt vaak al na een paar weken een nauwelijks vermeldenswaardige inhoud te hebben; wat eerst het drukken waard leek, is al gauw niet meer dan een onverschillig fait divers. Het is bovendien de plicht van een journalist commentaar te geven op nieuws dat een historicus misschien nog niet zal willen beoordelen.

Al ben ik het dus in grote lijnen volkomen met de Heer Ten Cate eens, ik geloof toch dat zijn opsomming van de moeilijkheden waarvoor de contemporaine historicus staat, niet uitputtend is, en wel om tenminste twee redenen. In de eerste plaats vermeldt hij slechts het gebrek aan betrouwbare documenten en informatie; hij vermeldt niet de enorme overvloed aan studiemateriaal. De achttiende en negentiende eeuwen hebben heel wat papier vol geschreven; de eerste helft van de twintigste eeuw was nog veel productiever maar de generaties van na 1945 weten van geen ophouden meer. In feite zal de historicus bijna alles wat geschreven wordt, ongelezen moeten laten; hij zal vrijwel geen van de milliarden 'gesproken woorden' die allemaal keurig op de band worden vastgelegd, persoonlijk kunnen beluisteren. Hij kan zich eenvoudig aan al die 'bronnen' niet laven. Hoe paradoxaal het ook klinkt, zijn distantie van de beschikbare bronnen zal groter zijn dan die van de schrijver over oudere en minder spraakzame perioden.

En tenslotte dit: de historicus registreert en analyseert niet alleen, hij interpreteert en theoretiseert. Het wezenlijke doel van zijn werk is, naar mijn mening, de explicatieve synthese. Die nu is voor de hedendaagse geschiedenis nog oneindig veel moeilijker samen te stellen dan voor vroegere tijden, eenvoudig omdat de gevolgen van het gebeurde en gebeurende die in de toekomst zullen plaats vinden, nog niet in de beschouwing kunnen betrokken worden.

Is het werk van de contemporaine geschiedschrijver dus onmogelijk? Ach, wat doet zo'n woord er toe. Het is in elk geval nog minder 'definitief' dan welk mensenwerk ook maar, of men het nu mogelijk of onmogelijk noemt, het is noodzakelijk werk. We zijn verheugd dat het in Groningen gedaan gaat worden; we hopen dat het goed gedaan wordt.

(prof. dr. E. H. Kossmann doceert 'nieuwste' geschiedenis aan de groningse rijksuniversiteit.)

A. F. M a n n i n g : Niet zo somber Ten Cate !

Ten Cate's kritiek kan ik me ten dele wel voorstellen. De Groningse advertentie voor de leerstoel contemporaine geschiedenis lokte die misschien uit vanwege de oprerkelijke caesuur die daarin werd aangehouden. Ik weet niet welke overwegingen de doorslag hebben gegeven om 1945 als beginpunt te kiezen en om rekening te houden met de mogelijkheid dat een beoefenaar van de sociale wetenschappen in aanmerking kan komen. Het zou allemaal anders komen te liggen, wanneer aan de te benoemen functionaris een langere en verder toereikende periode werd toevertrouwd.

Ik meen tenminste dat van de vakbroeders er minder hadden opgekeken. De belangstellende buitenstaanders hadden zich herinnerd dat er al boekenplanken vol bronnenpublicaties uit allerlei landen, over regeringen, partijen en organisaties zijn verschenen.

Maar goed, Ten Cate gaat uit van de tijd na 1945. Hij heeft gelijk, dat in zeer veel gevallen de archieven gesloten blijven. Daar heeft niet alleen de historicus, maar eigenlijk alle staatsburgers last van. De overheid zou royaler moeten en kunnen zijn. Ten Cate zal zich met mij kunnen verenigen met het betoog van Van Wijnbergen, die in zijn diesrede '68 (Openbaarheid van Overheidsdocumenten, Samson, Alphen aan de Rijn) opwekte om de aanspraak van de burger op informatie met steun van de publieke opinie om te zetten in een recht. En wat we dan aan documenten hebben is het resultaat van eenbesluitvorming. De laatste onttrekt zich meestal aan onze waarnemingen. Men moet zich overigens ook weer niet voorstellen dat nu de pikantste finesses van wat zich "achter de schermen" afspeelt neerslag krijgen op papier. Daarvoor moet men de telefoon aftappen.

Maar och, is het in alle opzichten zo somber gesteld? Laten we in Nederland blijven en constateren dat we over het Amsterdamse oproer van een paar jaar geleden door het rapport van de commissie-Enschedée heel aardig zijn ingelicht, en heeft voorts Duynstee niet op een behoorlijk volledige wijze de kabinetsformaties van '46 tot '65 beschreven? Nu gaan we de publicatie tegemoet zien - geen regeringszaak maar een uitgave onder verantwoordelijkheid van vakhistorici - van de documenten betreffende de Indonesische kwestie. En ik moet voorts vermelden dat studenten die voor hun scriptie stukken nodig hebben uit het archief van Buitenlandse Zaken die voor de tijd van na 1945 krijgen 'n een aantal gevallen. Bij sommige partijen of organisaties komt men ook wel eens "binnen". Ik wil niet het omgekeerde van Ten Cate beweren, maar wel zijn bewering relativiseren: men hoeft niet altijd en overal op hermetisch gesloten deuren te stuiten. Ik ga nog iets verder en vraag of we ondanks de ontoegankelijkheid van de papieren Beel - waarover Ten Cate het heeft - over diens politieke betekenis niet minstens zo'n diepgaande studie kunnen schrijven als laat ons zeggen koning Rādbod of Janko Douwama.

Voor het buitenland is het nog veel moeilijker, zegt Ten Cate. Hij wijst daarbij onder meer op de grote conferenties tegen het eind van de oorlog die Europa zijn tegenwoordig gezicht gaven. Vermoedelijk denkt hij daarbij aan die van Jalta. Maar dan vergeet hij dat als gevolg van de verkiezingsoverwinning van de

republikeinen door de Eisenhower-administratie de stukken zijn uitgegeven en wel zo uitvoerig dat we elke bespreking aan de hand van de aantekeningen van vier of vijf Amerikaanse deelnemers kunnen volgen. Weten we vervolgens niet vrij wat over de besluitvorming in Washington ten tijde van de Cuba-crisis? En zijn we sinds februari '68 niet aan de weet gekomen hoe misleidend onvolledig de mededelingen van Johnson en McNamara zijn geweest ten tijde van het incident in de golf van Tonkin? Men kan opwerpen: maar van de Russen weten we toch echt niets? Daarop valt te antwoorden dat een historicus vandaag toch verder komt met een biografie van Stalin dan van Lodewijk de Vrome. Misschien is het tenslotte wel zo, dat het historisch onderzoek vandaag de dag minder afhankelijk is van archieven, want weten journalisten al niet heel gauw wat er ongeveer aan de hand is en hoeveel staatslieden of politici laten niets los of te raden, wanneer ze door de televisie-camera bij de uitgang van een vergaderzaal door een geïnterviewde interviewer aan de tand worden gevoeld? Nogmaals: ik geef toe dat ons meestal de besluitvorming ontgaat, maar over de feiten, tegenstellingen en standpunten krijgen we vrij snel enig inzicht. Ik geloof dan ook niet dat er in feite zoveel van het politieke bedrijf verborgen blijft. Tot nu toe hebben bronnenpublicaties op het gebied van de buitenlandse politiek de historici niet bijzonder verrast.

Ik vraag me af of we tot nu toe niet te zeer op de ouderwetse toer zijn. We houden toch niet meer vast aan de opvatting als zou de geschiedenis de "Auseinandersetzung der Groszen, der dazu Berufenen" zijn? Sinds ongeveer een eeuw, sinds de opkomst van het socialisme, de vorming van massaorganisaties, de ontwikkeling van het persweten en de uitbreiding van het kiesrecht is het historisch proces complexer geworden en door veelsoortige factoren bepaald. Voor de tijd na '45 produceren het CBS en de pers daarover barstens veel gegevens. Eigenlijk zijn er veel te veel "bronnen". De historicus heeft inderdaad de gelegenheid structuren en processen aan te duiden. Hij heeft de unieke kans om stemmingen, onder- en boven-tonen in de publieke opinie aan te geven. Hij kan de veranderingen in opvattingen, in de tijdgeest, bestuderen. Veranderingen in de politieke situatie niet alleen ook in de "psychologie collective" van het politiek-maatschappelijk geheel. Laat hij maar beginnen aan problemen als de Koude Oorlog als thema uit de mentaliteits-geschiedenis, aan onderwerpen als crisisverschijnselen van de democratie, de betekenis van het fenomeen der dekolonisatie voor de Europese én voor de buiten-Europese mens, over bewapeningsproblematiek, verzet en loyaliteit van het individu tegenover de gemeenschap. Hoe vaak kan men geen verandering in de vraagstelling zelf ontdekken? Te onderscheiden wat blijft en verandert (en dat te verklaren), vocroordelen te demonstreren, dat is bij uitstek het werk van de historicus. De meeste vakbroeders willen wat weten "von einem nicht mehr vorhandenen Gegenstand"; nu, dan is de Zeithistoriker wel in het voordeel.

Laten we het daarom voorlopig er maar op houden dat een contemporaine historicus - zelf al verdiept; hij zich alleen maar in de laatste kwart eeuw - uit de voeten kan. Dat Groningen een geweldenaar van een hoogleraar krijgt, hoop ik met Ten Cate. Dat hij moed heeft en uithoudingsvermogen: ook van harte akkoord. Hij hoeft zich echter niet gefrustreerd te voelen, want hij moet

Vervolg, zie p. 412.